

Natuurbegraafplaatsen in Nederland

Landelijke inventarisatie 2013

Wim de Haas en Barry de Vries

Natuurbegraafplaatsen in Nederland

Landelijke inventarisatie 2013

Wim de Haas en Barry de Vries

Dit onderzoek is uitgevoerd door Alterra Wageningen UR in opdracht van en gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken (projectnummer 5239961-01).

Alterra Wageningen UR
Wageningen, maand 2013

Alterra-rapport 2470
ISSN 1566-7197

Haas, de, W. en E.A. de Vries, 2013. *Natuurbegraafplaatsen in Nederland; Landelijke inventarisatie 2013*. Wageningen, Alterra Wageningen UR (University & Research centre), Alterra-rapport 2470. 30 blz.; 1 fig.; 16 tab.; 17 ref.

Natuurbegraven is een nieuw fenomeen in Nederland. Om een goed beeld te krijgen van de manier waarop het natuurbegraven zich manifesteert, is een inventariserend onderzoek gedaan naar begraafplaatsen die het label natuurbegraafplaats voeren of toegedicht krijgen. Het gaat om veertien begraafplaatsen (mei 2013). Verschillende kenmerken zijn geïnventariseerd, ingedeeld naar drie hoofdonderwerpen: natuurbeheer, begraaffunctie en beeldkenmerken. Kenmerken zijn onder meer: duur van de grafurst, ligging van de graven, graftekens, gebouwen en padenstructuur. Binnen de groep onderzochte begraafplaatsen wordt het natuurbegraven op verschillende manieren ingevuld. Aan deze inventarisatie kan geen norm worden ontleend of een begraafplaats wel of geen natuurbegraafplaats is: er is een groep die zich meer op natuurbeheer richt en een groep die zich meer op een natuurlijke sfeer richt.

Trefwoorden: Natuurbegraafplaatsen, Natuurbegraven, Begraven, Natuur, Landschap, Betekenis, Natuurschoonwet, Nationaal Natuur Netwerk

Dit rapport is gratis te downloaden van www.wageningenUR.nl/alterra (ga naar 'Alterra-rapporten'). Alterra Wageningen UR verstrekt *geen* gedrukte exemplaren van rapporten. Gedrukte exemplaren zijn verkrijgbaar via een externe leverancier. Kijk hiervoor op www.rapportbestellen.nl.

© 2013 Alterra (instituut binnen de rechtspersoon Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek), Postbus 47, 6700 AA Wageningen, T 0317 48 07 00, E info.alterra@wur.nl, www.wageningenUR.nl/alterra. Alterra is onderdeel van Wageningen UR (University & Research centre).

- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Alterra-rapport 2470 | ISSN 1566-7197

Foto omslag: Natuurbegraafplaats Reiderwolde, fotograaf Barry de Vries.

Inhoud

	Samenvatting	5
1	Inleiding	7
	1.1 Aanleiding	7
	1.2 Doel- en vraagstelling	7
	1.3 Werkwijze	8
2	Definities en criteria	9
3	Natuurbegraafplaatsen in Nederland	11
4	Kenmerken natuurbegraven	15
	4.1 Kenmerken natuurbeheer	15
	4.1.1 Visie op de betekenis van de natuur op de begraafplaats	15
	4.1.2 Bodemverstoring en duur van de grafurust	16
	4.1.3 Omgang met as	17
	4.1.4 Omheining als barrières voor fauna	17
	4.2 Kenmerken begraaffunctie	17
	4.2.1 Gedenktekens en grafvoorwerpen	17
	4.2.2 Grafdiepte	19
	4.2.3 Graf delven en dichten	20
	4.2.4 Beperkingen aan de teraardebestelling	20
	4.3 Beeldbepalende kenmerken	21
	4.3.1 Ruimtelijke verdeling van de graven	21
	4.3.2 Gebouwen	21
	4.3.3 Paden	22
	4.3.4 Parkeergelegenheid	22
5	Slotbeschouwing	24
	5.1 Conclusies	24
	5.2 Aanbevelingen	24
	Bronnen	26

Samenvatting

Natuurbegraven is een nieuw fenomeen in Nederland. Bij diverse partijen die betrokken zijn bij de beleid en ontwikkeling ervan, bestaat behoefte aan informatie over de manier waarop het natuurbegraven in de praktijk vorm krijgt. Daarom is onderzocht hoe de beheerders van natuurbegraafplaatsen het natuurbegraven zelf invullen.

In mei 2013 waren er veertien begraafplaatsen die het label natuurbegraafplaats voeren of dit label in de literatuur of op internet toegedicht krijgen. Zes hiervan zijn (delen van) gemeentelijke begraafplaatsen. De overige zijn particulier. De oudste natuurbegraafplaats stamt uit de jaren vijftig, maar de meeste zijn deze eeuw geopend. De oppervlakte van de onderzochte begraafplaatsen varieert tussen de 0.3 ha en 33 ha. De particuliere natuurbegraafplaatsen zijn gemiddeld genomen groter dan de gemeentelijke.

Op vier na liggen de natuurbegraafplaatsen in de Ecologische Hoofdstructuur (Nationaal Natuur Netwerk). Acht van de dertien hebben in het bestemmingsplan de bestemming maatschappelijke begraafplaats. De overige vijf hebben een bestemming bos of natuur met een dubbelbestemming of functieaanduiding natuurbegraafplaats. Voor de laatste vijf is een maximum aan het aantal graven per ha gesteld, dat varieert van 100 tot 425 graven per ha.

Verskillende kenmerken van deze natuurbegraafplaatsen zijn geïnterviewd, ingedeeld naar drie hoofdonderwerpen: natuurbeheer, begraaffunctie en beeldkenmerken.

- Wat het *natuurbeheer* betreft is onder meer van belang welke betekenis natuur voor de begraafplaats heeft. De vijf meest recent geopende particuliere begraafplaatsen richten zich op het beheren van de natuur, terwijl de rest zich meer richt op een natuurlijke sfeer op de begraafplaats. Een ander relevant kenmerk is de duur van de grafrust. Eeuwige grafrust betekent dat de begraafplaats op een gegeven moment echt vol is en 'teruggegeven' kan worden aan de natuur. Dit is op zes natuurbegraafplaatsen het uitgangspunt.
- Voor de *begraaffunctie* van natuurbegraafplaatsen is belangrijk hoe men met gedenktekens omgaat. In twee gevallen mogen alleen vergankelijk natuurlijke materialen worden gebruikt. Dan is er een groep waar de graftekens ook uit van nature voorkomende stenen mogen bestaan. Op de overige natuurbegraafplaatsen zijn minder vergaande restricties, maar blijft een natuurlijke uitstraling het doel. Ook voor grafversiering, lijkkasten, grafkleding worden eisen gesteld. Voor al deze kenmerken geldt weliswaar dat de regels verschillen, maar dat ook de manier waarop met de regels wordt omgegaan, verschilt.
- De manier waarop graven over het terrein zijn verspreid is een belangrijk *beeldbepalend* kenmerk. Op de meeste terreinen liggen de graven ongeordend verspreid over het terrein afhankelijk van de kenmerken van het terrein en de wens van degene die het grafrecht heeft gekocht. Op een kleiner deel liggen de graven geordend langs paden. Dit komt vooral voor op gemeentelijke begraafplaatsen.

Het is moeilijk om op grond van deze inventarisatie eenduidig aan te geven of een begraafplaats wel of geen natuurbegraafplaats is. De brede variatie aan kenmerken betekent dat een juridisch of beleidsmatig oordeel over natuurbegraafplaatsen moeilijk op een enkel kenmerk, zoals het aantal graven per hectare, kan worden gebaseerd. Ook andere kenmerken uit dit onderzoek, waaronder de spreiding van graven over de ruimte en tijd zouden hierin moeten worden betrokken. Voor het bepalen van de effecten van natuurbegraven op de natuur is monitoring volgens een eenduidige systematiek een belangrijk onderwerp voor nader onderzoek.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Er is momenteel veel belangstelling voor natuurbegraven. Bij veel mensen spreekt de gedachte aan 'zichzelf terug te geven aan de natuur'. Genoemde motieven hierbij zijn het bijdragen aan natuurbeheer, het verkleinen van de ecologische footprint, het niet willen belasten van nabestaanden met lasten van of beslissingen over het beheer van de graven. Verder kan natuurbegraven voor bepaalde geloofsovertuigingen een uitkomst zijn omdat aan natuurbegraven soms ook eeuwige grafurst en 'reine' grond zijn gekoppeld. Natuurbegraven is in Nederland een relatief nieuw fenomeen, maar in Engeland is het al veel meer een gangbare praktijk.

Natuurbegraven past in het streven van de overheid om natuur met andere functies te combineren en om nieuwe medefinancieringsvormen te vinden voor natuurbeheer en natuurontwikkeling. Dit speelt nu, maar was ook al een 'item' in de jaren negentig van de vorige eeuw (Vissers et al., 1995).

Een aantal jaren geleden is door Alterra een 'desk study' gedaan naar de effecten van natuurbegraven (De Molenaar, 2009). Daarin werd op basis van de toen beschikbare informatie geconcludeerd dat de milieueffecten beperkt zijn, maar dat voor de effecten op de natuur met name de verstoring van de bodem een knelpunt kan vormen. In dat rapport is ook een poging gedaan om hiervoor een norm in termen van aantal graven per hectare te ontwikkelen, maar hierover wordt in het rapport opgemerkt: "Aan dit rekenvoorbeeld valt het nodige toe en af te doen, het moet als niet meer dan een vinger-oefening worden beschouwd." Desondanks is deze vingeroefening een eigen leven gaan leiden.

Alterra is in 2012 gevraagd om een vervolgonderzoek te doen. Het vervolgonderzoek was in eerste instantie gericht op de effecten van natuurbegraven. Tijdens de eerste fase bleek echter dat er meer behoefte bestond aan duidelijkheid over de vraag wat natuurbegraafplaatsen zijn en daarmee welke begraafplaatsen tot de natuurbegraafplaatsen kunnen worden gerekend. Deze vraag komt namelijk in allerlei procedures aan de orde. Nu is het niet goed mogelijk om hier uit onderzoek een norm voor af te leiden, maar wat wel kan is een beeld geven hoe het natuurbegraven in de praktijk wordt ingevuld. Een dergelijk overzicht is ook nuttig als achtergrondinformatie voor het natuurbeleid dat zoekt naar nieuwe financieringsvormen, en voor de geplande evaluatie van de Natuurschoonwet.

1.2 Doel- en vraagstelling

Het doel van dit onderzoek is om de partijen die betrokken zijn bij de ontwikkeling van het natuurbegraven in Nederland te voorzien van feitelijke informatie over de manier waarop het natuurbegraven momenteel in de praktijk invulling krijgt. Het doel is niet om onderscheid te maken tussen 'echte' en 'minder echte' natuurbegraafplaatsen. De lezer trekke op dit punt zijn eigen conclusies.

Het onderzoek geeft antwoord op de vraag:

- *Hoe vullen beheerders van natuurbegraafplaatsen het natuurbegraven zelf in?*

Deze vraag richt zich op alle begraafplaatsen die opereren onder het label natuurbegraven of vergelijkbare aanduidingen. Dit kunnen aanduidingen zijn die men zelf hanteert, of in artikelen of op het internet worden gebruikt. Het onderzoek richt zich daarmee op een brede groep, waarbinnen meer en minder strikte invullingen van natuurbegraven voorkomen.

Het onderzoek beperkt zich tot begraafplaatsen die voor mei 2013 geopend zijn. Allerlei initiatieven die nog niet hebben geleid tot een geopende begraafplaats blijven buiten dit inventariserend onderzoek.

Het onderzoek beperkt zich verder tot het ruimtelijke aspect, omdat dit aspect bepalend is voor de effecten op natuur, wat de aanleiding was om dit onderzoek te doen. De juridische, bedrijfseconomische, regionaal-economische, sociale en culturele aspecten blijven in dit onderzoek buiten beschouwing, wat niet wil zeggen dat ze minder interessant of relevant zijn dan het ruimtelijke aspect.

1.3 Werkwijze

Het onderzoek heeft een inventariserend karakter. Eerst is een kleine voorstudie gedaan naar het concept van natuurbegraven. Vervolgens is een overzicht gemaakt van veertien begraafplaatsen die momenteel op de één of andere manier aan natuurbegraven doen, volgens eigen zeggen of omdat ze in artikelen op internet of in tijdschriften zo zijn genoemd. Met de begeleidingsgroep (bijlage 1) is hiervoor een gelimiteerde lijst afgesproken van begraafplaatsen en van de kenmerken die we in dit onderzoek zouden meenemen.

Al deze begraafplaatsen zijn bezocht en de eigenaars/beheerders zijn geïnterviewd. De interviews vonden plaats aan de hand van een overzicht van kenmerken dat samen met de begeleidingsgroep is opgesteld. De informatie uit de interviews is aangevuld met openbare geo-informatie, informatie van luchtfoto's en met informatie uit openbare bronnen zoals bestemmingsplannen, daarbij bijbehorende documenten en data van de Kamers van Koophandel.

2 Definities en criteria

De beheerders van natuurbegraafplaatsen hebben alle hun eigen ideeën en motieven. Dit leidt ertoe dat er momenteel diverse soorten natuurbegraafplaatsen bestaan. De diversiteit komt naar voren in regels, inrichting en beheer van de natuurbegraafplaats, alle gebaseerd op hoe men het natuurbegraven zelf ziet en definieert.

Wille (2004) heeft definities gegeven voor diverse soorten begraafplaatsen. Zij nam natuurbegraafplaatsen op in een typologie met daarin: kerkhoven, pragmatische begraafplaatsen, architectonische begraafplaatsen, parkbegraafplaatsen en natuurbegraafplaatsen (zie tabel 2.1).

Tabel 2.1

Basistypen begraafplaatsen in Nederland, naar Wille (2004).

Benaming	Typering
Kerkhof	Het grafveld van dit historische type ligt in de 'hof' van de kerk en is over het algemeen omgeven door een muur of een haag. De ontsluiting is vaak intensief, althans zolang het kerkhof (nog) in gebruik is. De graven liggen in rijen in het gras. Vaak staan er bomen als afscheiding naar het landschap eromheen. Dit type is nog veel in gebruik in kleine dorpskernen, vooral in Friesland en Groningen.
Pragmatische begraafplaats	Dit is het soberste, eenvoudigste en strakst ingerichte grafveld. De graven liggen in het gras, aan weerszijden van een centraal (grind)pad; bij grotere aan weerszijden van dwarspaden (overgang naar type architectonische begraafplaatsen). Meestal bestaat dit type begraafplaats uit een lang en smal terrein, de verkaveling volgend, en is het omgeven door een haag of een sloot. Pragmatische begraafplaatsen komen veel voor op het platteland, vooral in de open veenweidegebieden.
Architectonische begraafplaats	Een architectonische begraafplaats wordt gekenmerkt door een duidelijke planmatige opbouw van de grafvakken en de paden. Er is een duidelijke, vaak rechthoekige structuur zichtbaar in de grondvorm van de begraafplaats. Over de inrichting van de velden en de plaatsing van bomen en struiken zijn duidelijke uitspraken van de architect beschikbaar. Er kan in het ontwerp sprake zijn van verschillende stijlkenmerken. Dit zijn vaak de begraafplaatsen waar hagen als structurerend element de boventoon voeren, gecombineerd met lanen en singels.
Parkbegraafplaats	In de stijl van een romantische Engelse landschapsstijl aangelegd park met slingerende paden, zichtassen, heesters en boomgroepen. Prominente plaatsen zijn gereserveerd voor monumentale, vaak beeldbepalende gedenktekens. De graven liggen langs de paden en op tussenliggende velden. De heesters en bomen zijn individueel en groepsgewijs gemengd aangeplant. Het is een romantische 'nabootsing' van een natuurlijk landschap, waarin het aandeel van uitheemse soorten veelal overheerst.
Natuurbegraafplaats	Grafvelden waar een natuurlijke sfeer is nagestreefd door inpassing in een bestaande natuurlijke situatie zoals bos of landgoed, of in een gecreëerd landschap of door de vorming van de grafvelden.

De term natuurbegraafplaats zoals Wille die formuleert (tabel 2.1) wordt door De Molenaar et al. (2009) aangevuld met 'Er wordt op een wijze begraven die het milieu en de natuur niet of zo weinig mogelijk belast en (de beleving van) het natuurlijke karakter van de omgeving minimaal beïnvloedt'. Dit sluit aan op de opvatting van Ken West, oprichter van de eerste natuurbegraafplaats in Groot-Brittannië:

Natural burial is a term used to describe the burial of human remains where the burial area creates habitat for wildlife or preserves existing habitat which are rich in flora and fauna. Where a funeral precedes such burial, it would seek to minimize environmental impact.

In deze definitie komen de natuurwaarden sterker naar voren dan in de definitie van natuurbegraafplaatsen van Wille. Volmer & Partners (2011) borduren hier op voort:

Plekken waar het begraven een ondergeschikte rol speelt ten opzichte van de natuur. Individuele graven zijn ondergeschikt aan het landschappelijke totaalbeeld. De ordening en markering van de

graven volgt uit de aard van het natuurgebied. Uiteindelijk worden de graven geheel opgenomen door de natuur.

Uit het voorgaande komen in grote lijnen twee typen definities naar voren. De ene legt het accent op natuurbeheer (De Molenaar, West, Volmer), de andere op een natuurlijk sfeer (Wille).

- **Natuurbeheer.** Om het natuurbegraven in Nederland een eenduidige kwaliteit te verschaffen hebben vier gelijkgestemde natuurbegraafplaatsen zich in 2013 verenigd in de Branchevereniging Natuurbegraven Nederland (BraNa). In het beleid van de BraNa staat de verbinding van de mens met de maatschappij, de natuur en de cultuur centraal. De BraNa heeft een aantal criteria geformuleerd die voortbouwen op de definities van De Molenaar, West en Volmer (BraNa, 2013). De 'eeuwige grafcrust' maakt daar deel van uit (zie kader).

De criteria van de Branchevereniging Natuurbegraven Nederland zijn:

- a. De natuurbegraafplaats heeft planologisch de hoofdbestemming natuur met als toegevoegde bestemming natuurbegraafplaats.
 - b. De eigenaar/exploitant van de natuurbegraafplaats heeft van gemeentewege een vergunning tot het exploiteren van een natuurbegraafplaats ingevolgde de Wet op de Lijkbezorging.
 - c. De natuurbegraafplaats is door een in Nederland erkende certificeringsinstelling gecertificeerd als natuurbeheerder en beheerder van een natuurbegraafplaats, waarin is opgenomen de borging van een deugdelijke administratie en registratie van de verleende eeuwige grafrechten en de manier waarop grafruimtes altijd teruggevonden kunnen worden; de informatie over kosten, gedragsregels en leveringsvoorwaarden; de duurzame exploitatie en beheer tot in lengte van dagen van het gebied als natuurgebied in combinatie met de functie natuurbegraafplaats, waarbij is aangegeven hoe de bijzondere verbinding van de mens met de natuur en de cultuur van de natuurbegraafplaats is geborgd.
 - d. In het beleid van de natuurbegraafplaats is vooral vastgelegd dat grafrechten voor eeuwig worden verleend, dat de eigenaar/exploitant geen initiatieven zal ontplooiën om graven te ruimen, dat grafmarkeringen alleen mogen bestaan uit organische materialen en andere materialen zoals zwerfkeien, die van nature op de betreffende natuurbegraafplaats voorkomt en dat er geen as-verstrooiing zal plaatsvinden.
 - e. De natuurbegraafplaats is aangesloten bij de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen (LOB).
- **Natuurlijke sfeer.** Voor de begraafplaatsen die de natuur meer als sfeer definiëren, bestaat geen samenwerkingsverband en zijn ook geen gedeelde criteria ontwikkeld.

In dit rapport wordt niet bij voorbaat uitgegaan van een bepaalde definitie. Zoals hiervoor is aangegeven, worden alle begraafplaatsen meegenomen die het label natuurbegraven zelf voeren of zo genoemd worden. Het onderzoek gaat vooral over de vraag hoe deze totale groep begraafplaatsen het natuurbegraven daadwerkelijk invullen.

3 Natuurbegraafplaatsen in Nederland

In Nederland zijn ongeveer 4300 begraafplaatsen (Bok, 2011) op in totaal ruim 4200 ha (CBS, 2012). Veertien hiervan zijn in dit rapport beschreven. De meeste van deze begraafplaatsen worden door de eigenaar/ beheerder natuurbegraafplaats genoemd, maar er worden ook namen als bosbegraafplaats, begraafpark of ecologische grafwijk gebruikt.

Tabel 3.1 geeft een overzicht van deze begraafplaatsen. De tabel laat zien dat de meeste ervan vrij recent zijn geopend. Westerwolde uit 1955 wordt doorgaans als eerste natuurbegraafplaats beschouwd, maar de Nieuwe gemeentelijke begraafplaats in Lochem, die uit 1929 stamt, noemt zichzelf soms ook natuurbegraafplaats. Deze begraafplaats is zich echter pas later (na de stichting van Westerwolde) gaan ontwikkelen in de richting van natuurbegraafplaats.

De oppervlakte van de onderzochte begraafplaatsen varieert sterk: van 0,3 tot 33 ha. De kleinste echter, Zorgvlied/ 't Varenveld van 0,3 ha. is geen zelfstandige begraafplaats maar een onderdeel van een grote begraafplaats. Grofweg gezien zijn de oudere begraafplaatsen kleiner en de jongere wat groter.

Tabel 3.1

Begraafplaatsen met het label natuurbegraven in brede zin in Nederland (situatie april 2013).

	Naam	Plaats (Prov.)	Geopend	Opp. (ha)	Korte typering	Benaming in eigen termen
1	Nieuwe begraafplaats Lochem	Lochem (Gelderland)	1929	8	Gemeentelijke begraafplaats, onderdeel van een bos in een halfopen landschap aan de rand van een dorp.	Meerdere termen, w.o. natuurbegraafplaats
2	Westerwolde	Assel (Gelderland)	1955	4,5	Particuliere begraafplaats, onderdeel van een bos, gelegen buiten het dorp.	Natuurbegraafplaats
3	Tjoenerhof	Diepenveen (Overijssel)	1970	4	Gemeentelijke begraafplaats, onderdeel van een bos in een halfopen landschap, gelegen aan de rand van een dorp.	Bosbegraafplaats
4	Het Bos	Dieren (Gelderland)	2002	2	Deel van een gemeentelijke begraafplaats, een bos door een dorp omsloten.	Natuurbegraafplaats
5	Bergerbos	Sint Odiliënberg (Limburg)	2003	8	Natuurbegraafplaats in bos, aan de rand van agrarisch gebied. Bos heeft sinds de jaren zestig de bestemming begraafplaats.	Natuurbegraafplaats
6	Witteveen	Witteveen (Drenthe)	2005	2	Deel van een gemeentelijke begraafplaats, onderdeel van een bos in een halfopen landschap, gelegen aan de rand van een dorp.	Meerdere termen, w.o. natuurbegraafplaats
7	Ten Boer	Ten Boer (Groningen)	2007	2	Gemeentelijke begraafplaats, onderdeel van een nieuw aangelegd landschappelijk park met jonge bosaanplant, in een open landschap, gelegen aan de rand een	Begraafpark

Naam	Plaats (Prov.)	Geopend	Opp. (ha)	Korte typering	Benaming in eigen termen	
8	Zorgvlied/ 't Varenveld	Amstelveen (Noord-Holland)	2009	0.3	dorp. Deel van de gemeentelijke begraafplaats Zorgvlied, aan de Amstel, tussen park, snelweg en woonwijk.	Ecologische grafwijk
9	Venlo-Maasbree	Venlo-Maasbree (Limburg)	2010	2,5+11	Particuliere begraafplaats. Bos in mozaïeklandschap. Bestaat uit twee delen in het bosgebied Blerickse Bergen. Het Venlose deel ligt op een heuvelrug met veel hoogteverschillen. Het deel in Maasbree is bijna helemaal vlak.	Natuurbegraafplaats
10	Weverslo	Venray (Limburg)	2010	5	Particuliere begraafplaats, onderdeel van een bos in een halfopen landschap, gelegen aan de rand van een dorp.	Natuurbegraafplaats
11	Reiderwolde	Winschoten (Groningen)	2011	9	Particuliere begraafplaats, onderdeel van een nieuw natuurgebied met jonge bosaanplant en open delen, in een open landschap, gelegen in het buitengebied.	Natuurbegraafplaats
12	Den en Rust	Bilthoven (Utrecht)	2012	4	Particuliere begraafplaats onderdeel van bos van Utrechts landschap, aansluitend op een traditionele begraafplaats, gelegen aan de rand van Bilthoven.	Natuurbegraafplaats
13	Heidepol	Arnhem/Ede (Gelderland)	2012	17	Particuliere begraafplaats, deels onderdeel van een bos, deels akkers in omvorming naar heide, gelegen buiten de stad.	Natuurbegraafplaats
14	Hillig Meer	Eext (Drenthe)	2012	33	Particuliere begraafplaats, onderdeel van een bos in een halfopen landschap, gelegen in het buitengebied.	Natuurbegraafplaats

Omdat natuurbegraven ook een mogelijkheid biedt voor het mede-financieren van nieuwe natuur, is het interessant om na te gaan of de onderzochte begraafplaatsen in nieuwe of in bestaande bos of natuur zijn aangelegd. Tabel 3.2 laat zien dat negen natuurbegraafplaatsen in bestaande bossen of natuurgebieden zijn gevestigd. In de andere gevallen is door de natuurbegraafplaats een nieuw natuurgebied tot stand gekomen, of is een gewone begraafplaats omgevormd tot een natuurbegraafplaats.

Een relevante beleidscategorie is die van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). De nieuwe naam hiervoor wordt Nationaal Natuur Netwerk. De meeste onderzochte begraafplaatsen liggen in de EHS (categorie bestaande natuur), ook begraafplaatsen met de bestemming 'maatschappelijk - begraafplaats'. Natuurbegraafplaatsen in de EHS voor nieuwe natuur komt minder voor: Reiderwolde en delen van Heidepol, en Venlo-Maasbree. Vooral Heidepol en Reiderwolde is een veel genoemd voorbeeld van nieuwe natuur in combinatie met natuurbegraven. Bij elkaar gaat het om een circa 17 hectare. Dit is gering ten opzichte van de totale opgave voor de EHS.

Bestemmingsplannen hebben direct invloed op de mogelijkheid om een natuurbegraafplaats te stichten (tabel 3.2). In deze plannen worden verschillende categorieën gebruikt, die in hoofdlijnen neerkomen op twee groepen:

- Bestemming maatschappelijk - begraafplaats, soms in combinatie met een dubbelbestemming 'archeologische waarde'.
- Bestemming bos of natuur met een dubbelbestemming natuurbegraafplaats of een functieaanduiding natuurbegraafplaats. Ook een Projectbesluit natuurbegraafplaats, dat in één geval voorkomt, is tot deze groep gerekend.

De laatste groep stelt de beheerder voor zwaardere eisen. Voor de begraafplaatsen in deze groep wordt ook een maximum aan het aantal graven per hectare gesteld. Hierop komt veel kritiek vanuit de geïnterviewden. Deze kritiek richt zich op de betekenis van een maximum, omdat voor de impact op de natuur twee andere aspecten minstens even belangrijk zijn, namelijk:

- - de toename van het aantal graven per jaar;
- - de vraag of er na verloop van tijd wordt geruimd en nieuwe begravingen zullen plaatsvinden.

In tabel 3.2 is voor de begraafplaatsen uit de tweede groep aangegeven wat momenteel het maximaal aantal toegestane graven per hectare is, volgens het bestemmingsplan of volgens besluiten die in bezwaarprocedures zijn genomen. In de drie gevallen waar bezwaarprocedures zijn geweest, is een maximum van 100 graven per hectare gekozen. Daarbij heeft aantal geïnterviewden met nadruk aangegeven dat dit maximum niet overeen komt met hun eigen wens.

Voor de begraafplaatsen waarvoor geen maximum is vastgesteld in het bestemmingsplan of in procedures volgend op het bestemmingsplan, laat de laatste kolom van tabel 3.2 zien wat eigenaar/beheerder als maximum heeft genoemd. Zij hanteren hierbij verschillende formuleringen, die zijn overgenomen in de tabel. De één gaat uit van een absoluut maximum, de ander laat het afhangen van de situatie en weer een ander gaat niet uit van een maximum. De meeste gemeentelijke begraafplaatsen noemen een maximum capaciteit.

Tabel 3.2

Beleidsaspecten Natuurbegraafplaatsen.

Naam	Bestaande of nieuwe natuur	EHS (1)	Bestemming	Max. capaciteit volgens best.plan (gr./ha)	Max. capaciteit volgens beheerder (wordt in diverse termen uitgedrukt)
1 Nieuwe begraafpl. Lochem	Begraaffunctie toegevoegd	Ja	Maatschappelijk begraafplaats met dubbelbestemming archeologische waarde	*	750 gr/ha
2 Westerwolde	Begraaffunctie toegevoegd	Ja	Maatschappelijk begraafplaats	*	3000 graven
3 Tjoenerhof	Begraaffunctie toegevoegd	Ja	Maatschappelijk begraafplaats, deels met dubbelbestemming archeologische waarde	*	350 gr/ha
4 Het Bos	Begraaffunctie toegevoegd	Nee	Maatschappelijk begraafplaats	*	225gr/ha
5 Bergerbos	Begraaffunctie toegevoegd	Ja	Maatschappelijk: begraafplaats met waarde	*	Geen max.
6 Witteveen	Gelijktijdig omgevormd	Ja	Maatschappelijk: begraafplaats	*	700 gr/ha
7 Ten Boer	Gelijktijdig omgevormd	Nee	Drie grafvelden sec: bestemming maatschappelijk -begraafplaats. Directe omgeving: bestemming groen	*	Geen
8 Zorgvlied/'t Varenveld	Gelijktijdig omgevormd	Nee	Maatschappelijk	*	1175 gr/ha
9 Venlo-Maasbree	Begraaffunctie toegevoegd	Ja	Venlo: deels bos, deels maatschappelijk met functie aanduiding begraafplaats. Maasbree: maatschappelijk-begraafplaats, met deel specieke vorm van kistbegravingen	**	Geen max.
10 Weverslo	Begraaffunctie toegevoegd	Nee	Projectbesluit: natuurbegraafplaats	100	-
11 Reiderwolde	Gelijktijdig omgevormd	Ja	Bos/natuur met dubbelbestemming natuurbegraafplaats of gebruiksfunctie natuurbegraafplaats	100	-
12 Den en Rust	Begraaffunctie toegevoegd	Ja	Maatschappelijk -begraafplaats	*	Elk blok van 2,5 X 2,5 waar geen boom of struik staat
13 Heidepol	Deels begraaffunctie toegevoegd, deels gelijktijdig omgevormd	Ja	Bos/natuur met dubbelbestemming natuurbegraafplaats of gebruiksfunctie natuurbegraafplaats	425	-
14 Hillig Meer	Begraaffunctie toegevoegd	Ja	Bos - landgoed met functieaanduiding bos - natuurbegraafplaats.	100	-

* In geval van bestemming 'maatschappelijk - begraafplaats' is geen maximum in bestemmingsplan opgenomen.

** Venlo: geen, Maasbree: deels voor 'Specifieke vorm van kistbegravingen' (d.i. de in het bestemmingsplan gebruikte term voor natuurbegraven).

4 Kenmerken natuurbegraven

Wanneer is een begraafplaats een natuurbegraafplaats? In de inleiding zijn een aantal opvattingen hierover aangevoerd, maar omdat natuurbegraven een fenomeen in ontwikkeling is, gaat de concrete invulling ervan nog vele kanten op. Dat komt tot uitdrukking in verschillende kenmerken, die we hieronder bespreken. Het gaat om drie groepen van kenmerken: die te maken hebben met de natuur en het beheer ervan (par. 4.1), die te maken hebben met de begraaffunctie (par. 4.2) en die te maken hebben met het beeld van het terrein, i.c. de vraag of het terrein natuurlijk oogt (par. 4.3).

Er is gewerkt vanuit de breedte aan opvattingen. Dat wil zeggen dat alle kenmerken zijn meegenomen, die ergens als relevant kenmerk voor natuurbegraven genoemd, hetzij op websites, hetzij in de interviews, hetzij tijdens studiedagen. De relevantie van deze kenmerken of de waarde die eraan wordt gehecht, worden in dit rapport niet ter discussie gesteld.

In elke sub-paragraaf van dit hoofdstuk wordt één van de kenmerken besproken. Deze paragrafen beginnen met een toelichting op de redenen waarom dit kenmerk in het algemeen als kenmerk voor natuurbegraven wordt gezien, zonder bij iedere uitspraak te verwijzen naar literatuur of interviews.

De tabellen geven de situatie in 2013 weer. De weergave van de huidige situatie wil niet in alle gevallen zeggen dat de eigenaren of beheerders van de onderzochte begraafplaatsen dit ook als de meest wenselijke situatie beschouwen.

4.1 Kenmerken natuurbeheer

4.1.1 Visie op de betekenis van de natuur op de begraafplaats

Natuurbegraven combineert begraven met natuurbeheer of met een natuurlijke uitstraling van de begraafplaats (natuursfeer). In sommige gevallen is de keuze op dit punt expliciet verwoord in een plan, in andere gevallen blijkt dit alleen uit alleen uit het promotiemateriaal of het door de beheerder uitgedragen verhaal. Een plan biedt een eventuele vergunningverlener een beeld van de visie die de aanvrager voor ogen heeft en kan eventuele problemen die het gevolg zijn van onbekendheden, onduidelijkheden of wantrouwen voorkomen.

Tabel 4.1

Visie op de betekenis van natuur op de begraafplaats.

	Naam begraafplaats
Gericht op natuurbeheer	Weverslo, Reiderwolde*, Den en Rust*, Heidepol, Hillig Meer*
Gericht op natuursfeer	Westerwolde**, Venlo-Maasbree**, Bergerbos**, Nieuwe begraafplaats Lochem, Tjoenerhof, Het Bos, Witteveen, Ten Boer*, Zorgvlied/ 't Varenveld

* In de plannen onderdeel van aanliggend of omringend natuurgebied met dezelfde beheerder.

** Alleen zichtbaar in promotiemateriaal.

Van de onderzochte begraafplaatsen zijn Weverslo, Heidepol, Reiderwolde, Hillig Meer en Den en Rust gericht op natuurbeheer (tabel 4.1), dat in een plan is verwoord. Op de natuurbegraafplaats Den en Rust is dit plan opgesteld door het Utrechts Landschap. De overige begraafplaatsen zijn meer op een natuurlijke sfeer gericht. Hieronder vallen alle gemeentelijke begraafplaatsen. Ook deze hebben een beheersplan, dat doorgaans onderdeel uitmaakt van de gemeentelijke groenbeheersplannen. Voor deze begraafplaatsen gelden dan wel striktere beheersmaatregelen dan voor andere begraafplaatsen in de gemeente.

Inhoudelijk gaan de plannen voor de natuurbegraafplaatsen om varianten van 'de natuur zijn gang laten gaan en niet te sterk ingrijpen'. Inheemse soorten, dood hout laten liggen, niet maaien in het bos en dergelijke zijn daar onderdelen van. Belangrijk is echter de praktische uitvoering van het plan. Alles staat of valt met hoe er in de praktijk wordt omgegaan met de uitvoering. De manier waarop men de talloze dagelijkse beheersactiviteiten uitvoert is namelijk relevant voor de natuur op de begraafplaats.

Uit de interviews bleek dat er op dit punt zeker verschillen zijn, maar dat deze te subtiel zijn om op basis van de interviews harde indelingen in categorieën te maken. Om een enkel voorbeeld te noemen: iemand geeft aan dat hij in principe geen plekken in het bos vrijmaakt van ondergroei om ruimte voor graven te maken, maar doet het in een sommige gevallen toch. In zo'n geval is het moeilijk te meten verantwoordelijkheidsgevoel van de betrokkene ('zijn eergevoel als natuurbeheerder', zei één van de geïnterviewden letterlijk) doorslaggevend.

Een plan maakt het mogelijk om de effecten van het dagelijks handelen te monitoren. In een plan worden immers doelen genoemd waarvan men kan meten of ze zijn gehaald. Een plan met goed geformuleerde doelstellingen haalt de vraag naar de effecten van het dagelijks beheer uit de sfeer van het anekdotische. Zonder plan is dit effect nauwelijks vast te stellen.

4.1.2 Bodemverstoring en duur van de grafcrust

Langdurige grafcrust is een vaak genoemd kenmerk van natuurbegraafplaatsen. De natuur is gebaat bij langdurige grafcrust zodat verstoring van de bodem en de gebieden tot een minimum beperkt worden. Ook is in de interviews genoemd dat het voor sommige nabestaanden bovendien aantrekkelijk is dat zij niet worden belast met extra grafkosten of met vragen rondom ruimingen.

Tabel 4.2

Duur grafcrust.

	Begraafplaats
Grafcrust voor onbepaalde tijd*	Westerwolde, Weverslo, Reiderwolde, Den en Rust, Heidepol, Hillig Meer
Grafcrust voor bepaalde tijd	Nieuwe Begraafplaats Lochem, Tjoenerhof, Het Bos, Bergerbos, Witteveen, Ten Boer, Zorgvlied/ ' t Varenveld, Venlo-Maasbree

* Minimaal 99 jaar.

Op de onderzochte begraafplaatsen is het alleen mogelijk om te kiezen voor grafrechten van onbepaalde tijd of bepaalde tijd (tabel 4.2).

Grafcrust voor onbepaalde tijd wordt ook wel eens eeuwigdurende grafcrust genoemd. Maar als graven voor onbepaalde tijd worden uitgegeven, kan er ooit wel een situatie ontstaan waardoor het grafrecht toch eindigt. De meeste begraafplaatsen met grafcrust voor onbepaalde tijd proberen het echter juridisch zo te regelen dat onbepaalde tijd inderdaad eeuwig is. Eeuwig grafcrust betekent dat de begraafplaats op een gegeven moment vol is en 'teruggegeven' wordt aan de natuur, wat voor de beheerders van begraafplaatsen met eeuwig grafrecht een cruciaal onderdeel is van hun visie op het beheer van de natuur op hun begraafplaats. Volgens de beheerders van begraafplaatsen met eeuwig grafrecht moet het maximum aantal graven bij hen dan ook anders worden beoordeeld dan dat op begraafplaatsen met grafrecht van bepaalde tijd.

Grafrechten van bepaalde tijd worden voor minimaal tien jaar afgesloten en kunnen verlengd worden. Op sommige begraafplaatsen zelfs worden gekozen voor een bepaalde tijd van 100 jaar. Als de grafrechten niet verlengd worden, valt het recht terug aan de begraafplaatseigenaar.

Uit de interviews blijkt verder dat de begraafplaatsen waar graven voor bepaalde tijd worden uitgegeven hier op verschillende manieren hiermee omgaan. Er zijn begraafplaatsen waar actief graven geruimd of geschud worden zodat de plek weer beschikbaar komt voor nieuwe begravingen.

Andere begraafplaatsen (bijvoorbeeld Witteveen) kiezen er voor om alleen de gedenkstenen weg te halen of helemaal geen actie te ondernemen.

4.1.3 Omgang met as

Het begraven van urnen is, in allerlei varianten, op alle onderzochte begraafplaatsen mogelijk. Het verstrooien van as is op vier begraafplaatsen niet toegestaan, in andere gevallen gelden er verschillende specifieke regels rond as-verstrooiing.

Tabel 4.3

As verstrooiing.

1	Nieuwe begraafpl. Lochem	Overal mogelijk, maar ook een apart gedeelte
2	Westerwolde	Mogelijk om as direct onder de zode te strooien (zode wordt even opgelicht), zonder markering
3	Tjoenerhof	Apart deel aangewezen
4	Het Bos	Niet op het natuurbegraafplaatsgedeelte
5	Bergerbos	Kan, maar niet met familie
6	Witteveen	Mogelijk, maar wordt nauwelijks gebruikt van gemaakt
7	Ten Boer	Klein strooiveld
8	Zorgvlied/'t Varenveld	Apart deel aangewezen
9	Venlo-Maasbree	Ja, as wordt zeer ruim verspreid
10	Weverslo	Niet mogelijk
11	Reiderwolde	Niet mogelijk
12	Den en Rust	Niet op het natuurbegraafdeel, wel op de aansluitende gewone begraafplaats
13	Heidepol	Niet mogelijk
14	Hillig Meer	Niet mogelijk

4.1.4 Omheining als barrières voor fauna

Vijf onderzochte begraafplaatsen zijn omheind. Een omheining heeft tot gevolg dat het wild niet op de begraafplaats kan komen, waardoor het leefgebied voor een deel van het wild wordt beperkt. Een deel van de geïnterviewden vindt daarom een omheining niet natuurlijk, maar anderen kiezen bewust wel voor een omheining onder meer om te voorkomen dat everzwijnen gaan wroeten op de natuurbegraafplaats (tabel 4.3).

Tabel 4.4

Omheining.

	Begraafplaats
Niet omheind	Ten Boer, Bergerbos, Weverslo, Reiderwolde, Den en Rust, Zorgvlied/'t Varenveld, Venlo-Maasbree, Hillig Meer
Wel omheind	Nieuwe Begraafplaats Lochem, Westerwolde, Heidepol, Het Bos, Tjoenerhof

4.2 Kenmerken begraaffunctie

4.2.1 Gedenktekens en grafvoorwerpen

Het is in Nederland de gewoonte om op de graven een gedenkteken te plaatsen. Dit gebeurt ook op natuurbegraafplaatsen, maar men is er van bewust dat deze gedenktekens een grote impact kunnen hebben op de natuurbeleving.¹ Daarom zijn er op de natuurbegraafplaatsen vaak verdergaande restricties dan op reguliere begraafplaatsen. Naast de restricties die iets zeggen over de omvang van

¹ Ook bij de toepassing van de Natuurschoonwet worden zichtbare gedenktekens als inbreuk op de natuur gezien.

de gedenktekens zijn er op natuurbegraafplaatsen vaak ook strengere regels over het materiaal waarvan de gedenktekens van gemaakt kunnen worden. De toegestane gedenktekens op natuurbegraafplaatsen zijn onder te verdelen in drie categorieën, vergankelijke natuurlijke materialen, bijvoorbeeld ongelakt hout, onvergankelijke natuurlijke materialen zoals zwerfkeien of maaskeien (al dan niet voorzien van een klein metalen plaatje), en niet-natuurlijke materialen met restricties. In die laatste groep kan het bijvoorbeeld gaan om het wel toestaan van Cortenstaal, bewerkte stenen, of gelakt hout, maar bijvoorbeeld geen plastic of glas.

Tabel 4.5

Gedenktekens.

Materiaal van gedenktekens	Begraafplaats
Vergankelijk natuurlijk materiaal	Weverslo, Heidepol
Onvergankelijk natuurlijk materiaal	Westerwolde, Bergerbos, Witteveen, Het Bos, Zorgvlied/ 't Varenveld, Venlo-Maasbree, Reiderwolde**, Hillig Meer**
Niet-natuurlijke materialen met restricties	Nieuwe Begraafplaats Lochem, Ten Boer, Tjoenerhof, Den en Rust*

* restricties in vorm en in de tijd: worden weggehaald na vijftien jaar.

** uitsluitend zwerfkeien die kenmerkend zijn voor het gebied.

Tabel 4.5 laat zien dat op de meeste onderzochte begraafplaatsen onvergankelijk, natuurlijk onvergankelijk materiaal gebruikt kan worden. Binnen deze groep zijn er twee begraafplaatsen (Hillig Meer en Reiderwolde) die zich daarbij beperken tot zwerfkeien die kenmerkend zijn voor het gebied. Figuur 1. laat iets zien van de variatie die op de onderzochte begraafplaatsen voorkomt.

Behalve het plaatsen van graftekens, plaatst men ook vaak voorwerpen om te gedenken bij het graf. Het gaat dan om bijvoorbeeld bloemen, kaarsen, lampjes of speelgoed. Deze voorwerpen hebben impact op de beleving van de natuur. Om dit in goede banen te leiden stellen de onderzochte begraafplaatsen hier regels voor op. Sommige begraafplaatsen geven daarbij vrij precies aan welke beplanting of welke snijbloemen en attributen op het graf gelegd mogen worden. Enkele natuurbegraafplaatsen bieden hiervoor grafplanten aan die lokaal voorkomen.

In principe moeten op iedere natuurbegraafplaats zowel graftekens als voorwerpen ter gedenking goedgekeurd worden door de beheerder van de begraafplaats. Uit de interviews blijkt echter dat de handhaving van dit beleid dilemma's met zich mee brengt. De regels zijn in principe bekend bij houder van het grafrecht en directe nabestaanden. Desalniettemin komt het vaak voor dat mensen de grenzen opzoeken. Hierdoor wordt het voor de beheerder een afweging tussen het beeld van de natuurbegraafplaats en de emoties van de nabestaanden. Eén van de geïnterviewde beheerders zei: *je gaat op een kindergraf niet zomaar plastic speelgoed weghalen*. Een andere geïnterviewde haalt het niet volledig weg, maar legt het achter het gedenkteken. Weer anderen bewaren het zodat het kan worden opgehaald.

Het actief betrekken van de houders van een grafrecht en van nabestaanden kan bijdragen aan het voorkomen van situaties zoals hierboven zijn beschreven. Op één van de natuurbegraafplaatsen worden zij uitgenodigd om als vrijwilliger mee te helpen met diverse werkzaamheden. Op en nabij de grafplekken kunnen in het beheersplan passende bosplanten, boom of struik worden geplant. Voor voortbestaan is het een mogelijkheid om de verbondenheid met de overledenen en met de natuur invulling te geven, die zeer wordt gewaardeerd. Voor de beheerder vergemakkelijkt het de naleving en handhaving van regels omtrent grafbeplanting en grafmarkering. Informatie, onderhoud en handhaving gaan zo hand in hand. Het onderhoud blijft de verantwoordelijkheid van de beheerder.

Figuur 1 Verschillen tussen de onderzochte begraafplaatsen.

4.2.2 Grafdiepte

Grafdiepten zijn wettelijk vastgesteld. In het Besluit op de lijkbezorging (Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1997) is vastgelegd dat boven de kist of het omhulsel zich een laag grond bevindt van ten minste 65 centimeter diep. Bovendien moeten de graven ten minste dertig centimeter boven het niveau van de gemiddelde hoogste grondwaterstand (GHG) liggen. Tot slot mogen ten hoogste drie lijken boven elkaar worden begraven, mits boven elke kist of ander omhulsel een laag grond van ten minste 30 centimeter dikte wordt aangebracht, die bij een volgende begraafing niet mag worden geroerd. De mogelijkheden om meerlaags te kunnen begraven hangt daarmee af van de GHG. Sommige natuurbegraafplaatsen beperken zich echter tot één laag, ook al is er voldoende ruimte boven de GHG. De gedachte hierachter is dat een ondieper graf minder verstoring van de natuurlijke ondergrond geeft. Ondiepe graven zorgen echter wel voor een verrijking van de bodem omdat de voedingsstoffen gemakkelijk beschikbaar komen (De Molenaar, 2009). In de praktijk komt eenlaags begraven op grote diepte niet voor.

Om de bodem zo min mogelijk te belasten hebben een aantal natuurbegraafplaatsen ervoor gekozen om uitsluitend eenlaagse graven toe te staan (tabel 4.6.). Hierdoor krijgt ook de vegetatie ter plekke kans te herstellen zeker in combinatie met eeuwige grafcrust. De meeste onderzochte begraafplaatsen gaan echter uit van de mogelijkheid tot meerlaags begraven. Bij meerlaagse graven moet het herstel bij de tweede begraafing opnieuw beginnen. Als het meerlaagse begraven gecombineerd zou worden met een graf minder op een andere plek, dan blijft een groter oppervlak ongeroerd.

Tabel 4.6

Kenmerk: grafdiepte.

	Begraafplaats
Eén laag	Westerwolde (nu), Den en Rust, Witteveen, Heidepol, Hillig Meer, Reiderwolde
Meerdere lagen	Nieuwe begraafplaats Lochem, Westerwolde (verleden), Het Bos, Bergerbos, Ten Boer, Tjoenerhof, Zorgvlied/ 't Varenveld, Venlo-Maasbree, Weverslo,

4.2.3 Graf delven en dichten

In de interviews is aangegeven dat bij het delven van graven in de praktijk ongeveer 2 tot 3 m² grond wordt vergraven. De impact die natuurbegraven heeft op het milieu wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door het graven en sluiten van een graf. Om de verstoring tot een minimum te beperken, wordt op de meeste begraafplaatsen de zoden/plaggen apart gehouden en bij het sluiten van het graf omgekeerd teruggelegd (tabel 4.7). Een verdergaande optie is om de bovengrond en de ondergrond gescheiden te houden. In de interviews heeft geen enkele begraafplaats aangegeven dit bewust te doen.

Tabel 4.7

Scheiding van de grond en strooisellaag en/of zode.

	Begraafplaats
Wel gescheiden	Ten Boer, Nieuwe begraafplaats Lochem, Westerwolde, Venlo-Maasbree, Bergerbos, Den en Rust, Weverslo, Heidepol, Hillig Meer
Niet gescheiden	Reiderwolde*, Witteveen, Zorgvlied/ 't Varenveld, Het Bos, Tjoenerhof

*Bewust keuze in natuurbeheersplan als onderdeel van verschalingsbeheer

Bij de keuze voor handmatig een graf delven is de verwachting dat dit minder belastend is voor de vegetatie. Het delven van graven met de hand gebeurt alleen op begraafplaats Den en Rust (tabel 4.8). Het delven van graven gebeurt doorgaans met licht materiaal, waardoor volgens een aantal geïnterviewden de schade aan de beplanting als gevolg van het berijden van de grond dezelfde is als de belasting die plaats vindt door reguliere bosbouwwerktuigen.

Tabel 4.8

Graf delven.

	Begraafplaats
Handmatig	Den en Rust
Machinaal	Ten Boer, Reiderwolde, Weverslo, Heidepol, Tjoenerhof, Nieuwe begraafplaats Lochem, Zorgvlied/'t Varenveld, Het Bos, Westerwolde, Venlo-Maasbree, Bergerbos, Hillig Meer, Witteveen

4.2.4 Beperkingen aan de teraardebestelling

Ter bevordering van de vertering van de stoffelijke overschotten worden over het algemeen beperkingen gesteld aan de teraardebestelling. Balsemen en plastic kisten zijn niet toegestaan volgens het Besluit op de lijkbezorging. Op een deel van de onderzochte begraafplaatsen gelden strengere regels dan de algemeen geldige. Hierbij valt te denken aan het gebruik van lijkkasten van lokaal en/of FSC-hout, of aan het uitsluitend toestaan van kleding van natuurlijke materialen zoals katoen. Als hiervan wordt afgeweken, wordt er begrijpelijkerwijs niet ter plekke ingegrepen en vindt de begrafenis gewoon plaats. De beheerders van natuurbegraafplaatsen doen hun best om hun klanten vooraf goed over te informeren, zodat deze situaties worden voorkomen.

De onderzochte begraafplaatsen kunnen in hoofdlijnen in twee groepen worden ingedeeld: die met extra beperking en die zonder extra beperkingen (tabel 4.9). De laatste groep bestaat vooral uit gemeentelijk begraafplaatsen.

Tabel 4.9

Extra beperkingen aan de teraardebestelling ten opzichte van het Besluit op de lijkbezorging.

	Begraafplaats
Wel extra beperkingen	Weverslo, Reiderwolde, Heidepol, Zorgvlied/ 't Varenveld, Bergerbos, Venlo-Maasbree, Den en Rust, Hillig Meer
Geen extra beperkingen	Het Bos, Westerwolde, Ten Boer, Tjoenerhof, Witteveen, Nieuwe begraafplaats Lochem

4.3 Beeldbepalende kenmerken

Op iedere begraafplaats en dus ook op een natuurbegraafplaats zijn voorzieningen aanwezig voor het gebruik, het beheer en het onderhoud. Het gaat hierbij om bijvoorbeeld paden, gebouwen, omheining en parkeergelegenheid. Tezamen met de ruimtelijke verdeling van de graven zijn deze elementen sterk bepalend voor het beeld dat de natuurbegraafplaats oproept.

4.3.1 Ruimtelijke verdeling van de graven

De ruimtelijke verdeling van de graven is van invloed op de natuurbeleving, in samenhang met onder meer de verdere inrichting het terrein (zie o.a. Van den Berg, 1999). Graven die strak geordend naast elkaar liggen, zorgen voor een sterkere associatie met een reguliere begraafplaats, terwijl een meer verspreide rangschikking een gevoel van natuurlijkheid oproept. Het laatste kan onder meer bevorderd worden door vrije grafkeuze. Tabel 4.10 geeft twee categorieën voor de ruimtelijke verdeling weer: verspreid dan wel geordend.

Tabel 4.10

Ruimtelijke verdeling van de graven.

Ligging graven	Naam Begraafplaats
Verspreid	Weverslo, Den en Rust, Reiderwolde, Heidepol, Bergerbos, Venlo-Maasbree, Hillig Meer, Westerwolde*, Witteveen*
Geordend	Nieuwe begraafplaats Lochem, Ten Boer, Tjoenerhof, Zorgvlied/ 't Varenveld, Het Bos**

* op oudere delen van het terrein wel wat meer geordend.

** organisch geordend in hofjes.

Op de meeste onderzochte begraafplaatsen liggen de graven verspreid. De geordende begraafplaatsen zijn allemaal gemeentelijke begraafplaatsen. De met een ster aangegeven begraafplaatsen zijn verschillende soorten tussenvormen. In Westerwolde zijn op delen van het terrein zo veel goed zichtbare graven dat dit lijkt op een geordende situatie ook al liggen de graven niet allemaal strak naast elkaar. In Witteveen is het omgekeerde gaande. Dat is gestart vanuit een situatie van geordende graven, maar wordt steeds minder geordend doordat men vrij een plek kan kiezen. Er ook een tussenvorm mogelijk waar graven wat meer organisch geordend zijn, in hofjes bijvoorbeeld. Dit komt onder de onderzochte begraafplaatsen alleen voor op de gemeentelijke begraafplaats Het Bos in Dieren.

4.3.2 Gebouwen

Ook gebouwen bepalen het natuurbeeld van een begraafplaats. Dit hangt mede af van de functie en van de vormgeving van het gebouw. Tabel 4.11 geeft aan of er gebouwen voorkomen op de onderzochte begraafplaatsen en wat hun functie is. Op de deel van de onderzochte begraafplaatsen komt weliswaar op het natuurbegraafgedeelte van de begraafplaats geen gebouw voor, maar wel op de aansluitende reguliere begraafplaats. Ook dit is in de tabel aangegeven. Een aantal geïnterviewden vertelden dat er op hun terrein geen gebouwen zijn toegestaan, maar dat zij dit wel wensen en het in hun opinie geen afbreuk doet aan de natuurlijkheid van het terrein.

Tabel 4.11

Gebouwen.

	Begraafplaats
Geen gebouwen op het terrein	Reiderwolde, Weverslo*, Ten Boer, Venlo-Maasbree*, het Bos**, Zorgvlied/ 't Varenveld**, Witteveen**, Den en Rust**, Hillig Meer***
Wel gebouwen	Westerwolde (kapel), Bergerbos (ontvangstruimte), Nieuwe begraafplaats Lochem (ontvangstruimte), Tjoenerhof (Aula) , Heidepol (ontvangstruimte en schuren, verspreid over gebied)

* Wel gebouw gewenst door eigenaar/beheerder.

** Gebouwen staan op aansluitende reguliere begraafplaats.

*** Gebouwen staan op aansluitend terrein.

4.3.3 Paden

De aanwezigheid van veel paden en verharding van paden zijn van invloed op de beleving van de natuurlijkheid van een begraafplaatsen (Van Herzele en Wiedemann, 2003). De padenstructuur kan onverhard zijn, half-verhard of verhard. Tabel 4.12 geeft hiervan een beeld. Daar waar combinaties aanwezig zijn, is de onderzochte begraafplaats bij de meest verharde vorm ingedeeld. In Den en Rust bijvoorbeeld bestaat de hoofdontsluiting uit een pad van Cortenstaal. Op sommige plekken bevindt dit zich op het maaiveld, op andere plekken er iets boven. Volgens de geïnterviewde beheerder voorkomt dit dat de bodem wordt aangetast en worden barrière voor kleine dieren weggenomen.

Tabel 4.12

Padenstructuur.

	Begraafplaats
Onverhard	Het Bos, Weverslo, Hillig Meer, Witteveen
Halfverharding	Westerwolde, Bergerbos, Zorgvlied/ 't Varenveld, Reiderwolde, Heidepol, Nieuwe begraafplaats Lochem, Tjoenerhof, Venlo-Maasbree (trappen)
Verhard	Ten Boer, Den en Rust

4.3.4 Parkeergelegenheid

Bezoekers van begraafplaatsen komen vaak met de auto, vooral bij de begravingen zelf. Om overlast te voorkomen hebben de meeste begraafplaatsen eigen parkeervoorzieningen. Voor de hoeveelheid parkeerplaatsen wordt in de praktijk aangesloten bij de kengetallen die door het CROW zijn opgesteld. Het CROW hanteert een bandbreedte van 26,6 tot 36,6 parkeerplaatsen per (deels) gelijktijdige plechtigheid (CROW, 2012). Voor natuurbegraafplaatsen zijn geen aparte kengetallen beschikbaar. Ter vergelijking: voor natuurgebieden gaat Staatsbosbeheer uit van tussen de 5 en 80 parkeervakken per 100 hectare (Staatsbosbeheer, 2002).

De onderzochte begraafplaatsen hebben tussen de 35 tot 100 parkeerplaatsen (zie tabel 4.13). Er liggen zowel verharde als onverharde parkeerplaatsen, en soms een combinatie van beide. De parkeerplaatsen kennen over het algemeen een sobere inrichting die past bij de sfeer en stijl van het natuurgebied waarin de natuurbegraafplaats ligt.

Tabel 4.13*Parkeergelegenheid.*

Naam	Parkeerplaatsen	Verharding
Nieuwe begraafplaats Lochem	36	Verhard
Witteveen	2*	Verhard
Westerwolde	30	Halfverharding
Tjoenerhof	60	Halfverharding
Het Bos	10*	Verhard
Bergerbos	**	
Ten Boer	60 buiten, 4 op terrein	Halfverharding
Zorgvlied/'t Varenveld	50*	Verhard
Den en Rust	200*	Verhard
Venlo-Maasbree	**	
Weverslo	26	Onverhard
Reiderwolde	100	Helft verhard, helft halfverharding
Heidepol	30	Onverhard
Hillig Meer	100	Onverhard

* Gedeeld met naastliggende reguliere begraafplaats of crematorium.

**Geen opgave, in interviews voldoende genoemd .

5 Slotbeschouwing

5.1 Conclusies

Dit inventariserende onderzoek geeft een overzicht van verschillende kenmerken van begraafplaatsen die zichzelf natuurbegraafplaats noemen of door anderen zo worden genoemd. Het gaat om veertien begraafplaatsen (peildatum mei 2013). Deze werken alle op de een of andere manier aan een zo natuurlijk mogelijke begraafplaats, maar hebben verschillende uitgangspunten en maken verschillende afwegingen. Hierdoor ontstaan toch duidelijke verschillen binnen deze relatief kleine groep.

Er kunnen verschillende deelgroepen worden onderscheiden afhankelijk van het kenmerk dat men het belangrijkste vindt. Om tot een beeld te komen van de natuurgerichtheid van een natuurbegraafplaats zijn niet alleen de kenmerken die hier zijn beschreven belangrijk, maar ook de manier waarop er met regels wordt omgegaan en hoe deze worden gehandhaafd. Ook daarin verschillen de onderzochte begraafplaatsen.

Is er op grond van de inventarisatie een rangorde aan te geven van de meer en minder 'echte' natuurbegraafplaatsen? In theorie is dit mogelijk. Maar om dat goed en verantwoord te doen moeten de kenmerken worden gewogen. Een dergelijke weging is in dit rapport niet uitgevoerd, omdat een algemene grond voor deze weging ontbreekt. Ook de geïnterviewden maken een verschillende weging, vooral op de punten: eeuwige grafurst en de gerichtheid op natuur dan wel een natuurlijke sfeer.

Maar ook zonder de criteria te wegen kan simpel worden geteld welke begraafplaatsen aan welke kenmerken voldoen. Daaruit komt dat vijf onderzochte begraafplaatsen meer op natuurbeheer zijn gericht. Dit zijn ook de vijf meest recent geopende begraafplaatsen: Weverslo, Reiderwolde, Den en Rust, Heidepol en Hillig Meer. De overige onderzochte begraafplaatsen kunnen meer worden getypeerd als gericht op een natuurlijke sfeer of in omvorming daar naar toe. Maar, zoals gezegd, het is een ongewogen telling. Toch komen daarmee in grote lijnen twee soorten natuurbegraafplaatsen naar voren: een groep begraafplaatsen die is gericht op natuurbeheer en een groep die is gericht op een natuurlijke sfeer. Binnen de laatste groep is de differentiatie groot.

De meeste onderzochte begraafplaatsen liggen in de Ecologische Hoofdstructuur (nu Nationaal Natuur Netwerk). Dat betekent dat er een economische drager is voor ruim 100 ha Nederlandse natuur. Ongeveer 10 ha hiervan ligt in de nieuwe natuur. Dit laatste is niet veel ten opzichte van de totale opgave voor het Nationaal Natuur Netwerk Nederland.

5.2 Aanbevelingen

In de interviews zijn we verschillende malen de discussie over het maximum aantal graven per hectare tegengekomen. Uit de inventarisatie zelf kunnen geen conclusies over nieuwe of andere normen hiervoor worden afgeleid. Wel komt uit de gesprekken die wij hierover hebben gevoerd, evident naar voren dat het maximum aantal graven per hectare op zich beperkte betekenis heeft als norm voor de effecten op de natuur, als daar de spreiding over ruimte en tijd niet bij wordt betrokken.

Spreiding over de ruimte heeft betrekking op de vraag waar de graven op de begraafplaats worden geconcentreerd: is dit op een meer of een minder kwetsbare plek.

Spreiding over de tijd heeft betrekking op de toename van het aantal graven per jaar en op de duur van de grafurst. In het laatste geval wordt de grond namelijk ooit 'teruggegeven' aan de natuur.

Wij bevelen aan om de spreiding over tijd en ruimte mee te nemen in de voorbereiding van bestemmingsplannen. Daarnaast bevelen wij aan om de spreiding over tijd en ruimte ook mee te nemen in de geplande evaluatie van de Natuurschoonwet.

Aangezien er in overheidsprocedures vaak discussies ontstaan over het effect van natuurbegraven op de natuur verdient het aanbeveling om meerjarig te monitoren volgens een eenduidige methode die voor alle natuurbegraafplaatsen dezelfde is. Het beheersplan is hiervoor het uitgangspunt.

Hoe kunnen deze resultaten verder worden gebruikt, bijvoorbeeld door een gemeente? Zoals gezegd leidt het onderzoek niet tot normen waaruit direct kan worden afgeleid of een begraafplaats een natuurbegraafplaats is. De verschillende kenmerken kunnen wel worden benut voor gemeenten om tot een checklist te komen waar de gemeente zijn eigen weging op toepast.

Daarnaast blijft natuurbegraven een zeer interessant maatschappelijk fenomeen in onze multiculturele samenleving dat nader onderzoek verdient. Dit onderzoek zou zich vooral kunnen richten op de rol van natuurbegraafplaatsen voor de identiteit en betekenis van het landschap en op natuurbegraven als cultureel fenomeen in de maatschappij.

Bronnen

Literatuur

- Berg, A.E. van den, 1999. *Individual differences in the aesthetic evaluation of natural landscapes*. Rijksuniversiteit Groningen.
- Bok, Leon, 2011. *Begraafplaatsstatistieken*. Stichting Dodenakkers.
- Brabants Dagblad, 8 augustus 2012. *Raad van State - verzet tegen natuurbegraven in Berlicum*.
- Brancheblad Uitvaartzorg thema Natuurbegraven*. Nummer 2 Maart 2013 uitgever Uitvaart Media i.o.v. BGNU Den Haag'
- Branche Vereniging Natuurbegraven. *Position Paper*. 2013.
- CBS, 2012. *Statistiek Bodemgebruik*.
- CROW, 2012. *Kencijfers parkeren en verkeersgeneratie; publicatie 317*. CROW, Ede.
- Herzele, A. van en T. Wiedemann, 2003. A monitoring tool for the provision of accessible and attractive urban green spaces. *Landscape and Urban Planning* 63, pp. 109-126.
- Salet, 2012. *Natuurbegraven: Een kans voor natuurbegraafplaatsen binnen de EHS? NHTV*, Breda. (Stageverslag i.o.v. Provincie Noord-Brabant).
- Klaassens, M. en P. Groote, (forthcoming). *The natural burial ground Bergerbos: An alternative place of burial in the Netherlands*. In M. Rotar & A. Teodorescu (Eds.) *Dying and Death in the 18th-21st century Europe*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1997. *Besluit op de Lijkbezorging*. Ministerie van Binnenlandse Zaken. Den Haag.
- Molenaar, J.G. de, M.G. Mennen en F.H. Kistenkas, 2009. *Terug naar de natuur; Mogelijke effecten en juridische aspecten t.a.v. natuurbegraven, asverstrooien en urnbijzetting in natuurgebieden*. Alterra, Wageningen. Alterra-rapport 1789.
- Provincie Noord-Brabant, 15 juni 2012. *Verslag seminar 'EHS als kans voor natuurbegraven'*. 's-Hertogenbosch. Intern document.
- Staatsbosbeheer, 2002. *Catalogi bedrijfssturing Natuur, Bos, Recreatie en Landschap 2002*. Staatsbosbeheer, Driebergen.
- Vissers, J., N. Hazendonk, W. de Haas, H. van Engen en G.F.P. IJkelstam, 1995. *Verweving van nutsfunctie en natuurfuncties. Ideeën en voorbeelden van nutsfuncties en natuurfuncties voor ruimtelijke planvorming op lokale en regionale schaal*. IKC Natuurbeheer & SC-DLO, Wageningen.
- Volmer & Partners, 2011. *Landschap als nalatenschap; Ontwerpverkenning naar natuurbegraafplaatsen in het Nederlandse landschap*. Vollmer & Partners, Utrecht.
- Wille, A., 2004. *De laatste tuin; informatie en inspiratie bij ontwerp en beheer van begraafplaatsen*. Voorlichtingscentrum Natuursteen.

Websites

- www.denenrust.nl
- www.deventer.nl
- www.dodenakkers.nl
- www.grafzorg.nl
- www.heidepol.nl
- www.hilligmeer.nl
- www.joycesengers.nl
- www.lochem.nl
- www.middendrenthe.nl
- www.natuurbegraafplaats.nl
- www.overheid.nl
- www.raadvanstate.nl
- www.rheden.nl
- www.ruimtelijkeplannen.nl
- www.tenboer.nl
- www.uitvaart.nl
- www.vp.nl
- www.weverslo.nl
- www.zorgvliedonline.nl

Bijlage 1 Begeleidingscommissie

Voorzitter

- Dhr. G.T.A. Hof (Ministerie van Economische Zaken)

Leden

- Dhr. G.H. Peterink (Eigenaar Natuurbegraafplaats Landgoed Weverslo, en voorzitter BRANA)
- Dhr. L. Mooi (Gemeente Arnhem)
- Mw. C.M.E. van Vliet (Dienst Landelijk Gebied)

Bijlage 2 Lijst van geïnterviewden

Interviews

- Nieuwe Begraafplaats Lochem: Dhr. M. Roelofsen en dhr. A. Baarssen. Gemeente Lochem, afd. Openbare Werken.
- Westerwolde: Dhr. H. Westerwoudt.
- Het Bos: Dhr. C van der Zwaard. Gemeente Rheden, beheerder begraafplaatsen.
- Tjoenerhof: Dhr. B. Prummel. Gemeente Deventer, team ROB.
- Bergerbos: Dhr. W. van der Putten.
- Witteveen: Dhr. M. Koster. Gemeente Midden-Drenthe, afd. Openbare Werken.
- Ten Boer: Gemeente Groningen, diverse medewerkers.
- Zorgvlied/'t Varenveld: Dhr. A. Nesvadba. Hoofd van Zorgvlied.
- Venlo-Maasbree: Dhr. W. van der Putten.
- Weverslo: Dhr. G. Peterink. Eigenaar van natuurbegraafplaats Weverslo.
- Reiderwolde: Dhr. A. van Middelkoop en Mevr. T. van Middelkoop. Eigenaren van Natuurbegraafplaats Reiderwolde.
- Den en Rust; Mw. Ch. Olgers – Fielmich.
- Heidepol: Dhr. G. van der Veer en Dhr. W. Van Rooijen. Mede-initiatiefnemers en mede-exploitanten van Natuurbegraafplaats Heidepol.
- Hillig Meer: Dhr. D. van der Weij en Mevr. A Braat. Eigenaren Natuurbegraafplaats Hillig Meer.
- Mw. J. Sengers. Landschapsarchitect bij en eigenaar van Landinzicht, betrokken bij de ontwikkeling van diverse natuurbegraafplaatsen.

Alterra Wageningen UR
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 0317 48 07 00
www.wageningenUR.nl/alterra

Alterra-rapport XXXX
ISSN 1566-7197

Alterra Wageningen UR is hét kennisinstituut voor de groene leefomgeving en bundelt een grote hoeveelheid expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan: kennis van water, natuur, bos, milieu, bodem, landschap, klimaat, landgebruik, recreatie etc.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Alterra Wageningen UR
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 317 48 07 00
www.wageningenUR.nl/alterra

Alterra-rapport 2470
ISSN 1566-7197

Alterra Wageningen UR is hét kennisinstituut voor de groene leefomgeving en bundelt een grote hoeveelheid expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan: kennis van water, natuur, bos, milieu, bodem, landschap, klimaat, landgebruik, recreatie etc.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

